

VĒSTURES AVOTI PAR NACIONĀLKOMUNISMU LATVIJĀ – KRITISKS SKATĪJUMS*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

Latviešu nacionālkomunisma pētniecībā ir izveidojušies trīs diskursi. Pamatā ir nacionālkomunistu pretinieku radītais “nacionālisma” diskurss, kurš lielā mērā ir kalpojis par pamatu otrajam – atmiņu diskursam, jo tā veidotājiem “nacionālisma” diskursa argumenti kalpo par izejas punktu neatkarīgi no tā, vai viņi šos argumentus akceptē vai apstrīd. Savukārt trešais – akadēmiskās pētniecības diskurss tiek būvēts uz “nacionālisma” un atmiņu diskursu bāzes, nereti nekritiski akceptējot daudzās nostādnes. Lai panāktu būtisku izrāvienu problēmas pētniecībā, vispirms ir nepieciešams dekonstruēt “nacionālisma” diskursu, kritiski pārvērtēt kā arhīva avotus, tā arī atmiņas, paplašināt izmantojamo arhīva avotu loku.

Atslēgas vārdi: nacionālkomunisms, vēstures avoti, atmiņu politika, diskurss.

IEVADS

Pēc 1991. gada nacionālkomunisma tematika ir piesaistījusi lielu ne tikai Latvijas, bet arī ārzemju pētnieku uzmanību.¹ Visi autori, kas raksta par šo tematu, balstās uz noteiktu primāro avotu korpusu. Pirmkārt, tie ir arhīvu materiāli – no tiem visbiežāk izmantotie ir: Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) biroja lēmumi un biroja apspriežu stenogrammas, Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) CK pārbaudes brigādes ziņojums, uz kuru balstījās Jāņa Kalnbērziņa ziņojums 1959. gada 7.–8. jūlija ārkārtas plēnumā, šā plēnuma stenogramma,

---

* Raksts izstrādāts projekta “Latvijas vēsture: Kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā (VPP Letonika)” ietvaros.

PSKP Centrālās komitejas Prezidija stenogrammas, kas ir publicētas, kā arī vairāki citi materiāli. Pārsvārā šie dokumenti atrodas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) PA-101. fondā, bet 7.–8. jūlija stenogramma un daži citi materiāli ir publicēti.² Būtiska nozīme problēmas izpētē ir arī Maskavas arhīviem, turklāt vairāki būtiski materiāli ir publicēti Krievijas arhīvu izdotajos krājumos.³

Visbiežāk izmantoto un citēto dokumentu autori bija nacionālkomunistu pretinieki. PSKP CK brigādes ziņojumā, LKP CK biroja 1959. gada 20. un 21. jūnija sēžu un 1959. gada 7.–8. jūlija plēnuma materiālos, kā arī vēlāka laika dokumentos, kas ir saistīti ar atsevišķu cilvēku atlaišanu no darba vai pazemināšanu amatā, ir skaidri saskatāms nodoms – parādīt Eduardu Berklavu un citus apsūdzētos kā cilvēkus, kas apzināti vai neapzināti ir īstenojuši nacionālistisku politiku, kā arī citādāk atkāpušies no Padomju Savienības Komunistiskās partijas politiskajām nostādnēm. Vairums apsūdzību bija izteikti tendenciozas, fakti tika sagrozīti vai pat izdomāti. Apsūdzību autoru (Arvīda Pelšes un viņa domubiedru Rīgā, kā arī, iespējams, dažu PSKP CK aparāta darbinieku) mērķis sākotnēji bija panākt Maskavas un personīgi Ņikitas Hruščova iekļaušanos, bet pēc tam, kad 1959. gada 13. jūnijā pirms Ņ. Hruščova aizbraukšanas no Rīgas bija izdevies izraisīt viņa dusmas un uzbrukumus E. Berklavam, iedarbināt mehānismu, kas deva iespēju izrēķināties ar politiskajiem pretiniekiem, ko arī izdevās sekmīgi sasniegt.

Aplūkojot visu dokumentu masīvu, kurā tiek izvirzītas tās vai citas apsūdzības nacionālkomunistiem, visai skaidri redzams – šie avoti veido noteiktu naratīvu, kura mērķis bija parādīt, ka vairāki vadoši republikas darbinieki īsteno “nacionālistiskas novirzes” savā darbībā, tādēļ to nosacīti var nosaukt par “nacionālisma” diskursu. Jau no paša sākuma tas bija dominējošs, no varas pozīcijām veidots diskurss. Tā pamatelementi bija formulēti PSKP CK pārbaužu brigādes ziņojuma tekstā, kurš bija parakstīts un nodots Ņ. Hruščovam 8. jūnijā⁴ un ar kuru viņš bija iepazinies tikai 12. jūnijā, acīmredzot pēc tikšanās ar Latvijas PSR vadību un pirms aizbraukšanas no Rīgas. Jau pieminētajā LKP CK biroja sēdē 20. jūnijā, kurā piedalījās PSKP CK sekretārs Nuritdins Muhitdinovs,

bet Maskavas brigādes ziņojuma saturu atreferēja PSKP CK Partijas organizatoriskā darba nodaļas instruktors Konstantīns Ļebedevs,⁵ Eduards Berklavs, Vilis Krūmiņš, Vilis Lācis, Nikolajs Bisenieks u.c. mēģināja atspēkot vai vismaz mīkstināt izvirzītās apsūdzības, taču nekādi racionāli argumenti netika ņemti vērā, un faktu atbilstība īstenībai ne Maskavas emisārus, ne arī vietējos apsūdzētājus neinteresēja.⁶ LKP CK biroja sēdē 20.–21. jūnijā visas norādes uz kļūdainu informāciju tika atmestas ar argumentu, ka atsevišķas kļūdas nav būtiskas, svarīgi, ka PSKP CK brigādes ziņojums un K. Ļebedeva referāts pareizi parāda tendences. Vēlāk – 4. jūlija LKP CK biroja sēdē un plēnumā 7.–8. jūlijā faktiski viss jau bija izlemts, un Arvīda Pelšes⁷ atbalstītāju Roberta Ķīša,⁸ Ādolda Miglinika,⁹ Antona Ozolina¹⁰ u.c. runās apsūdzības tika apaudzētas ar jauniem “faktiem”, paplašinot arī kritizējamo loku. Tas turpinājās arī pēc jūlija plēnuma, kad “nacionālisma” diskurss tika lietots, lai atbīdītu no varas vēl plašāku funkcionāru loku un pat mēģinātu panākt viņu izsūtīšanu no republikas, kā arī citu sankciju piemērošanu.

Otrs būtisks un pētnieku plaši izmantots avots ir notikumu daļībnieku – Eduarda Berklava,¹¹ Viļa Krūmiņa,¹² Voldemāra Kalpiņa,¹³ Indriķa Pinkša,¹⁴ Arnolda Zandmaņa¹⁵ u.c. atmiņas, kas ir publicētas gan memuāru, gan interviju formā.¹⁶ Gandrīz visu atmiņu autori ir nacionālkomunistu vajāšanu upuri. Šķiet, ka ir publicēta tikai viena intervija ar pretējās nometnes pārstāvi – PSKP CK sekretāru un PSKP CK Prezidija locekli 1957.–1961. gadā N. Muhitdinovu.¹⁷

Atmiņas ir ļoti būtisks avots, analizējot jautājumus, kurus ir grūtāk izprast ar oficiālo dokumentu palīdzību, – attiecības starp iesaistītajām personām, viņu motivāciju un uzskatus. Jāatceras gan, ka pirmās atmiņu publikācijas un intervijas ar notikumu līdzdalībniekiem parādījās 1988. gadā, tātad gandrīz 30 gadus pēc šiem notikumiem. Pilnīgi iespējams, ka notikumu līdzdalībnieki bija 1959. gada jūlija plēnumu un citus notikumus pārrunājuši savā starpā vai arī atstāstījuši vēl kādiem cilvēkiem, ka viņi bija rakstījuši dienasgrāmatas vai arī kaut kā citādāk fiksējuši notikumus (piemēram, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabājas Pāvela Pizāna¹⁸ pieraksti, kas veikti 1959. gada 20.–21. jūnija LKP CK biroja sēdes

un 7.–8. jūlijā CK plēnuma laikā¹⁹), tomēr jāņem vērā, ka daudzas detaļas bija izgaisušas no atmiņas, turklāt arī notikumu interpretācija laika gaitā varēja mainīties. Vienīgais, kurš 1959. gadā uzsāktu cīņu aktīvi bija turpinājis visu laiku līdz pat 80. gadu otrajai pusei, bija E. Berklavs. Viņa 60. gadu beigās sastādītā 17 latviešu komunistu vēstule ārzemju kompartijām²⁰ savā ziņā bija šis cīņas turpinājums, bet tās teksts liecina, ka, salīdzinot ar 1959. gadu, E. Berklava uzskatos bija notikusi ievērojama evolūcija.

Atmiņām kā avotam par nacionālkomunistu darbību piemīt dažas īpatnības, kas ir jāņem vērā, tās aplūkojot un izmantojot. Jāatzīmē, ka atmiņu autoru loks ir neliels, daudz šaurāks nekā to cilvēku skaits, kas tieši tika sodīti pat 1959. gada jūlija plēnumā, nemaz nerunājot par turpmāko vajāšanu upuriem. Plēnuma lēmumā tika nosauktas astoņas potenciāli sodāmās personas. Lēmums paredzēja: E. Berklavu svītrot no LKP CK biroja un CK locekļu sastāva un “uzskatīt, ka nav iespējams viņu atstāt Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētāja amatā”;²¹ Indriķi Pinksī svītrot no LKP CK biroja locekļu kandidātu sastāva;²² izteikt brīdinājumu CK biroja locekļa kandidātam, “Cīņas” redaktoram P. Pizānam, “vērst Latvijas KP CK sekretāra, biroja locekļa b. N[ikolaja] Bisenieka²³ uzmanību uz viņa pieļautajām nopietnajām kļūdām un neveiksmēm darbā”;²⁴ bet protokolāri tika uzdots LKP CK birojam “izskatīt jautājumu, vai iespējams atstāt darbā biedrus I. Pinksī, P[aulu] Dzērvi,²⁵ P[āvelu] Čerkovski,²⁶ E[dgaru] Mūkinu²⁷ un V. Kalpiņu sakarā ar viņu pieļautajām nacionālistiskajām izpausmēm”.²⁸ Vēlāk tieši par nacionālisma izpausmēm sodīto skaits bija daudz lielāks. No šiem cilvēkiem savas liecības ir atstājuši E. Berklavs, V. Kalpiņš, I. Pinksī. Daudzas intervijas un atmiņu publikācijas ir Vilim Krūmiņam, kurš tika atbrīvots no amata 1960. gada februārī.

Lielākā daļa notikumu līdzdalībnieku nav atstājuši nekādas liecības par savu skatījumu uz 50. gadu nogales un 60. gadu sākuma norisēm ne dienasgrāmatu, ne arī atmiņu publikāciju un interviju formā. Protams, daudzi no viņiem līdz 1988. gadam, kad parādījās iespēja publiski izteikties, jau bija aizgājuši mūžībā. Tomēr būtisks faktors bija tas, ka vēl dzīvo nacionālkomunistu politiskie uzskati 1988.–1990. gadā bieži vien nesamierināmi atšķīrās. Tā P. Čerkovskis bija pieslēgjis Interfrontes atbalstītāju nometnei, savukārt

E. Berklavs bija kļuvis par radikālu nacionālistu. Tā kā 1988.–1990. gadā liela daļa interviju un atmiņu publikāciju bija saistīta ar iekšējo cīņu Latvijas Komunistiskajā partijā – starp liberālajiem komunistiem (LKP neatkarību atbalstošajiem) un konservatīvajiem (kas iestājās par LKP palikšanu Padomju Savienības Komunistiskās partijas sastāvā), nav pārsteigums, ka “Karogā” intervētie cilvēki atbalstīja liberālo komunistu nostāju, bet uz intervijām netika aicināti ne viņu pretinieki, ne arī E. Berklavs, kurš tika uzskatīts par pārāk radikālu. A. Zandmanis intervijā “Karogam” 1989. gadā diezgan samiernieciski novērtēja pastāvošās uzskatu atšķirības: “Biedrs Berklavs ir zaudējis savas agrākās principiālās pozīcijas. Taču es pilnīgi pieļauju, ka šīs izmaiņas Berklava rīcībā un domāšanā radušās viņa ilgstošās, nepamatotās vajāšanas rezultātā.”²⁹ Taču Atmosdas apstākļos E. Berklavam bija pietiekami plašas iespējas izteikties citos preses izdevumos. Kopumā visplašākās atmiņas ir atstājušas trīs 50. gadu otrās puses redzamas politiskas figūras – E. Berklavs, V. Kalpiņš un V. Krūmiņš.

Atmiņu publikāciju kopums arī veido noteiktu diskursu, taču, atšķirībā no “nacionālisma” diskursa, tajā pastāv divi apakšdiskursi, kurus definē to veidotāju politiskā nostāja. Pirmajā galvenais uzsvars tiek likts uz centieniem pierādīt, ka 1959. gada jūnija un jūlija notikumi bija konservatīvo, staļiniski noskaņoto LKP funkcionāru uzbrukums “pareizajiem” latviešu komunistiem. Šis motīvs ļoti skaidri izteikts jau minētajās J. Lapsas intervijās, kā arī V. Kalpiņa un V. Krūmiņa publikācijās. Tā Vilis Krūmiņš konfliktu 1959. gadā raksturoja kā cīņu starp N. Hruščova kursa piekritējiem un viņa pretiniekiem, sevi nešaubīgi pieskaitot pirmajiem.³⁰ Arī vēlākajos gados viņš būtībā šo pozīciju nemainīja.³¹ Citi varbūt tik skaidri neuzsvēra savu prohruščovisko nostāju, tomēr nenoliedza ticību komunisma ideāliem. V. Kalpiņš dzīves pēdējos gados ļoti sāpīgi pārdzīvoja savu agrāko ideālu noniecināšanu. 1993. gadā dienasgrāmatā viņš par savu darbību 50. gados rakstīja: “Aizstāvējām latviešu nācijas tiesības uz pilnvērtīgu dzīvi, nevis lai atbrīvotos no padomju varas, bet lai saglabātu to, gan izveidojot tai jaunu, cilvēciskāku seju.”³²

Otra apakšdiskursa galvenais veidotājs ir E. Berklavs. Viņš konsekventi visās intervijās, kas ir publicētas kopš 1988. gada, savu darbību pasniedza kā vērstu uz latviešu tautas nacionālo interešu

aizsardzību un kā būtībā antikomunistisku darbību, pamatojot, ka jau 40. gadu beigās bija vīlies komjaunatnes un partijas darbā un vēlējās tikt no tā proļām.³³

Sava veida paradokss ir tas, ka atmiņu diskursa atskaites punkts tā vai citādi ir apsūdzības, kas pret nacionāļkomunistiem tika izvirzītas 1959. gadā un vēlāk no “nacionālisma” diskursa veidotāju puses. Tas skaidri redzams gan V. Krūmiņa un V. Kalpiņa, gan arī E. Berklava atmiņās.

Vēsturnieki savās publikācijās labprāt ir izmantojuši atmiņas kā vērtīgu pirmavotu. Piemēram, amerikāņu vēsturnieks Viljams Prigs (*William D. Priggs*) savā grāmatā plaši izmanto intervijas, kuras E. Berklavs autoram bija devis neilgi pirms savas nāves.³⁴ Latviešu nacionāļkomunisma pētnieki lielā mērā cenšas ar atmiņu palīdzību aizpildīt tos baltos plankumus, par kuriem nav pietiekamu dokumentāro avotu. Piemēram, mums šobrīd pieejamie oficiālie dokumenti nedod pārlicinošu izskaidrojumu tam, kādēļ par LKP CK pirmo sekretāru J. Kalnbērziņa vietā tika izvēlēts tieši Arvīds Pelše, turklāt viņa kandidatūra tika ierosināta PSKP CK Prezidija sēdē jau 1959. gada 22. jūnijā.³⁵ Literatūrā plaši izplatīties ir uzskats, ka A. Pelšes izvirzīšanās notikusi, pateicoties PSKP CK sekretāra un Politbiroja locekļa Mihaila Suslova atbalstam. Tā V. Prigs uzskata, ka A. Pelše veicis nomenklatūras “tīrīšanas” ar M. Suslova atbalstu un pretēji Ņ. Hruščova vēlmēm.³⁶ Maikls Loders (*Michael Loader*) savā doktora disertācijā lielā mērā piekrīt V. Priga viedoklim, ka M. Suslovs ir bijis A. Pelšes “aizmugure” Maskavā, tomēr viņš pamatoti norāda, ka šis viedoklis balstās tikai un vienīgi uz divām V. Krūmiņa atmiņu lappusēm.³⁷ V. Krūmiņš ir arī pirmais avots plaši izplatītajam uzskatam, kas klejo kā pa akadēmisku pētījumu, tā arī populāru darbu lappusēm, ka šo atbalstu ir noteicis apstākļi, ka M. Suslova sieva un A. Pelšes otrā sieva esot bijušas māsas vai saistītas ar kādām citām radniecības saitēm. Faktu pārbaude liecina, ka abu sievas noteikti nebija māsas. A. Pelšes otrā sieva Lidija Loginova bija Alekseja meita, bet Suslova sieva Jeļizaveta Kotiļeva bija Aleksandra meita. Turklāt viss, kas ir rakstīts memoāros par M. Suslovu, liek domāt, ka radniecības saitēm viņa apsvērumos noteikti nebija noteicošās lomas. Drīzāk viņu varēja ietekmēt politisko uzskatu sakritība.

Akadēmiskais diskurss tiek veidots galvenokārt uz “nacionālisma” un atmiņu diskursa bāzes. Pētnieku darbos (arī manās publikācijās) E. Berklavam un citiem izvirzītās apsūdzības nereti tiek uztvertas kā īstenību adekvāti atainojošas. Par sava veida stereotipu ir kļuvis apgalvojums, ka nacionālkomunisti mēģināja “aizkavēt jaunu smagās rūpniecības uzņēmumu celtniecību, kā arī esošo paplašināšanu”³⁸ un ka “daudz tika panākts latviešu valodas statusa nostiprināšanā [...], tika samazināts migrantu pieplūdums Latvijā. Zināmi panākumi tika gūti arī daudzu iestāžu un organizāciju nostiprināšanā ar latviešu tautības darbiniekiem.”³⁹ Nevar apgalvot, ka šie izteikumi ir neadekvāti, problēma ir apstākļi, ka tie nebalstās detalizētos pētījumos par to, kas tika darīts latviešu valodas statusa nostiprināšanā, vai patiešām tika samazināts migrantu pieplūdums, vai reāli pieauga latviešu īpatsvars atbildīgos amatos, vai patiešām E. Berklava, P. Dzēves un citu nacionālkomunistu darbības mērķis bija kavēt jaunu smagās rūpniecības uzņēmumu celtniecību?

Atsevišķi pētījumi, kuru galvenais mērķis nav bijis tieši nacionālkomunistu darbības izziņāšana, bet kuri tā vai citādi ir skāruši atsevišķus viņu darbības aspektus,⁴⁰ liecina, ka reālā situācija 50. gadu otrajā pusē bija sarežģītāka, nekā tas šķiet šodien, daudzi lēmumi bija situatīvi, turklāt dažādu funkcionāru izpratne par pareizo politiku, kā arī viņu praktiskās darbības joma un politiskās intereses atšķīrās. LKP CK plēnumā 1959. gada 7.–8. jūlijā kritizētās nacionālisma izpausmes E. Berklava un citu funkcionāru darbībā savā ziņā apkopoja visu to, ko viņu pretinieki uzskatīja par atkāpšanos no pareizā kursa, bet pētnieku pienākums būtu sākt pētījumus ar apsūdzību pamatotības pārbaudi, kā arī dekonstruēt “nacionālisma” diskursu, izpētīt atsevišķu tā elementu izcelsmi un pielietojumu konkrētu politisku mērķu sasniegšanai.

NACIONĀLKOMUNISTU PRETINIEKU DISKURSA (“NACIONĀLISMA” DISKURSA) GALVENIE ELEMENTI

Maskavas brigādes ziņojumā un līdz ar to 7.–8. jūlija plēnumā par galveno “ļaudari” izvirzīja Eduardu Berklavu. Jautājums, kāpēc tieši E. Berklavs kļuva par galveno apsūdzēto, noteikti ir

tālākas izpētišanas vērts. Lai gan ir pieņemts uzskatīt, ka iemesls bija viņa darbībā, Jeļena Zubkova ir izteikusi viedokli, ka patiesais iemesls bija A. Pelšes un citu nelabvēļu bažas, ka E. Berklavs varētu kļūt par nākamo LKP pirmo sekretāru.⁴¹ J. Zubkovas viedoklis acīmredzot balstās uz PSKP CK Prezidija 1959. gada 1. jūlija sēdē V. Krūmiņa teikto, ka E. Berklavs Latvijā ir ticis par tādu uzskatīts. Lai gan LKP CK pirmo sekretāru izvēles modelis šķietami šādu iespēju izslēdz, jo visā Padomju Latvijas pastāvēšanas laikā līdz pat 1988. gadam šajā amatā tika iecelti tikai Krievijas latvieši, tomēr pilnīgi iespējams, ka šis modelis izveidojās tikai 1959. gada notikumu rezultātā un 50. gadu otrajā pusē iespēja, ka izvēle varētu krist tieši uz relatīvi jauno un ārkārtīgi enerģisko E. Berklavu, nešķita nereāla.

Maskavas brigādes ziņojumā bija nosaukti arī citi “līdzvainīgie” – galvenie trīs bija V. Krūmiņš, Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs Aleksandrs Straujums,⁴² Latvijas Arodbiedrību padomes priekšsēdētājs I. Pinksis, otrajā plānā tika pieminēti kultūras ministrs V. Kalpiņš un viņa vietnieks P. Čerkovskis.⁴³ Taču E. Berklava nosodījums caurvija visu dokumentu, un piecas no sešām galvenajām apsūdzībām nacionālismā tika sasaistītas ar viņa darbību, un tās bija: 1) kadru izvirzīšana pēc nacionālās pazīmes; 2) prasība, lai cittautieši apkalpojošajā sfērā un vadošos amatos apgūtu latviešu valodu; 3) cittautiešu pierakstīšanās ierobežošana Rīgā; 4) iestāšanās pret smagās rūpniecības attīstīšanu republikā; 5) atšķirības no Vissavienības likuma izglītības likumā. Pēdējā, sestā apsūdzība bija saistīta ar “buržuāziskā nacionālisma” ietekmes pieaugumu skolu jaunatnes, studentu un inteliģences vidū. Tā nebija tieši sasaistāma ar E. Berklava darbību, šeit vairāk izpaudās neapmierinātība ar ideoloģisko darbu republikā un liberālajām tendencēm, kas izpaudās literātu, mākslinieku, žurnālistu un plašākās inteliģences aprindās.

Viena no apsūdzībām bija par pastiprinātu latviešu izvirzīšanu vadošos amatos. Statistikas dati liecina, ka patiešām 1959. gada sākumā bija noticis jūtams latviešu īpatsvara pieaugums partijas un pārvaldes, kā arī it sevišķi saimnieciskajā aparātā (sk. 1. tabulu). Tādēļ pirmajā acu uzmetienā pārmetumi par apzinātu kadru “latviskošanu” šķiet pamatoti. Tomēr statistikas datu analīze liek

domāt, ka šeit varēja būt runa drīzāk par noturīgu tendenci, kas bija saistīta ar paaudžu maiņu. Kaut cik vērā ņemams latviešu izcelsmes vadošo kadru īpatsvars pastāvēja tikai partijas un padomju aparātā (un arī tur bieži vien tīri formāls, jo vadošos amatos nereti bija Krievijas latvieši, kas slikti vai nemaz neprata latviešu valodu). Valsts drošības komitejā (VDK), milicijā, Latvijas PSR prokuratūrā, rūpnīcu direktoru un galveno inženieru amatos, Tautas saimniecības padomes (TSP) vadībā latvieši bija mazākumā, un mūsu rīcībā esošie statistikas dati neļauj runāt par kaut cik stabilu pieauguma tendenci.

1. tabula

LATVIEŠU ĪPATSVARŠ VADOŠO DARBINIEKU VIDŪ
(ATTIECĪGĀ GADA 1. JANVĀRĪ, %)⁴⁴

Amats	1950	1955	1957	1958	1959	1962***	1963	1966
Pilsētu un rajonu izpildkomiteju priekšsēdētāji	86,8	73,6	67,8	–****	76,7	73,0	72,2	
Lauku ciema padomju priekšsēdētāji	77,8	74,4	73,8	–	77,7	–	–	81,4
LKP pilsētu un rajonu komiteju pirmie sekretāri	57,8	69,4	69,6	–	80,4	58,3	57,5	57,6
LKP pilsētu un rajonu komiteju otrie sekretāri	31,6	40,3	53,6	–	67,9	50,0	54,1	48,5
LKP pilsētu un rajonu komiteju sekretāri	55,3	54,2	51,8	–	64,3	72,4	65,8	66,7

Amats	1950	1955	1957	1958	1959	1962***	1963	1966
LKP pilsētu un rajonu komiteju instruktori	38,0	42,9	51,2	–	56,0	–	–	60,6
LPSR VDK (KGB) vadība	–	–	30,8	–	38,5	–	–	
LPSR VDK (KGB) pilsētu un rajonu pilnvarotie	–	–	34,9	31,1	31,1**	–	–	
Pilsētu un rajonu milicijas nodaļu priekšnieki	–	–	–	43,6	45,5**	–	–	
Republikas prokuratūras vadība un nodaļu vadītāji	–	–	37,5	–	37,5	–	–	
Pilsētu, starprajonu un rajonu prokurori	58,6	43,5	51,4	51,4	54,5	61,3	–	
Lielāko rūpnīcu direktori*	–	–	–	22,3	24,9**	–	–	27,6
Rūpnīcu galvenie inženieri	26,1	19,7	14,6	–	28,3	–	–	29,5
Latvijas PSR TSP atbildīgie darbinieki	–	–	–	39,1	43,6	–	–	
Latvijas PSR TSP pārvalžu priekšnieki un viņu vietnieki	–	–	–	46,9	64,7	–	–	

Amats	1950	1955	1957	1958	1959	1962***	1963	1966
Republikas pārvalžu, komiteju un republikas resoru priekšnieki un viņu vietnieki	–	–	64,9	–	66,7	–	–	

* 1958. gadā – 314, 1959. gadā – 325.

** 20. martā.

*** 25. maijā.

**** LKP vadošo darbinieku statistiskajos apsekojumos etniskā piederība ne vienmēr tika norādīta. Savukārt pārējās vadošo darbinieku kategorijās šādi apsekojumi ir fragmentāri, tādēļ nav pieejami dati par visiem tabulā atspoguļotajiem gadiem.

Tas liek domāt, ka apsūdzības kadru latviskošanā ne tik daudz atspoguļoja reālo politiku, cik daudzu ierēdņu – nelatviešu nemieru un neapmierinātību ar partijas aparāta štatu samazināšanu, kā arī pastāvīgajām pārvaldes aparāta reorganizācijām 50. gados. To rezultātā ne mazums nomenklatūras darbinieku zaudēja darbu. Atlaistajiem bija vieglāk vainot savā atlaišanā “buržuāziskos nacionālistus”, kas it kā atbrīvojušies no viņiem tautības vai arī valodas nezināšanas dēļ, nevis savu nekompetenci. Neapmierinātību veicināja arī mēģinājumi (neveiksmīgi) atteikties no Staļina laikā ieviestā nomenklatūras neaizskaramības principa, kad sliktus darbiniekus nevis izmeta no sistēmas, bet gan nosūtīja citā nomenklatūras amatā. Arī attiecībā uz latviešu valodas zināšanām kā kritēriju, lai ieņemtu vadošus amatus, situācija nebija gluži tāda, kā to aprakstīja apsūdzību autori. Nenoliedzami, latviešu valodas zināšanas bija vēlamas, taču tās nezināšana nebija šķērslis, lai par TSP priekšsēdētāju kļūtu Georgijs Gaile,⁴⁵ bet N. Bisenieks ieņemtu CK sekretāra amatu (un vēlāk zaudētu savu amatu par it kā nacionālistiskām novirzēm), un to var teikt arī par daudziem citiem darbiniekiem. Turklāt atlaišana no darba latviešu valodas nezināšanas dēļ nevarēja notikt pat tīri teorētiski, jo divu gadu moratorijs uz nacionālkomunistu atmaskošanas brīdi bija tik tikko iztecējis vai arī vēl nebija beidzies, turklāt Maskavas neapmierinātības dēļ termiņi bija pārcelti. Vienīgie argumenti, kas minēti J. Kalnbērziņa

referātā 7.–8. jūlija plēnumā, – E. Berklavs esot draudējis, ka tas notiks.

Jautājumu par pierakstīšanās ierobežojumiem Rīgā ļoti pamatīgi savā doktora disertācijā ir izpētījis Ēriks Leburiss (*Eric Le Bourhis*).⁴⁶ E. Berklavs atmiņās pierakstīšanās ierobežojumus pasniedz kā savu (tolaik Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmā sekretāra) personīgo iniciatīvu, kas tika īstenota sadarbībā ar pilsētas milicijas priekšnieku Mečislavu Macuļeviču⁴⁷ pēc principa – pierakstīt tikai tos, kurus nevar nepierakstīt, nepārkāpjot attiecīgās vissavienības direktīvas.⁴⁸ Acīmredzot tas atbilst patiesībai, jo arhīva materiāli liecina, ka M. Macuļevičs ir personīgi atskaitījies E. Berklavam par pasu režīma ievērošanu.⁴⁹ Rezultātā patiešām bija izdevies panākt, ka 1957. gadā no Rīgas izrakstīja par 10 500 cilvēkiem vairāk nekā pierakstīja.⁵⁰

Īstermiņā – 1957. un 1958. gadā ar drastiskiem administratīviem pasākumiem izdevās ierobežot iedzīvotāju skaita pieaugumu Rīgā. Var apšaubīt, vai tas būtu izdevies ilgākā laika posmā. Padomju ekonomikas iekšējai loģikai atbilda ekstensīva rūpniecības attīstība, un, pat ja E. Berklavs nebūtu zaudējis varu, agri vai vēlū nāktos saskarties ar darbaroku trūkumu un atļaut imigrantu pieplūdumu. Cerības intensificēt ražošanu, kas bija E. Berklavam, P. Dzērvem un citiem, bija utopiskas, lai gan, protams, viņi to nevarēja zināt, un viņu skatījums uz padomju ekonomikas attīstības perspektīvām bija optimistisks, kas tolaik vispār bija raksturīgi padomju ekonomistu domāšanai. Turklāt pierakstīšanās ierobežojumi bija neveiksmīga politika, jo aizkaitināja divas ietekmīgas grupas – armiju un lielo uzņēmumu vadību. Sūdzību rezultātā LKP CK, Ministru padome, prokuratūra iebilda pret vairākiem pilsētas varas iestāžu lēmumiem, un tos nācās koriģēt. Nevar noliegt, ka pierakstīšanās ierobežošanas politika tika saistīta personīgi ar E. Berklavu, kam būtībā piekrita arī viņš pats. 20.–21. jūnija LKP CK biroja sēdē, ļoti nikni atvairot visas pārējās apsūdzības, E. Berklavs bija gatavs atzīt savu atbildību divos apsūdzības punktos – par administratīvu spiedienu pierakstīšanās jautājumā un latviešu valodas apmācībā. Viņš neatzina šo politiku par nepareizu principā, bet tikai to, ka metodes varēja būt citādākas.⁵¹ Visos citos jautājumos, piemēram, par kadru “latviskošanu”, E. Berklavs nesaskatīja savu īpašo atbildību.

E. Berklavs noraidīja arī apsūdzības, ka viņš it kā esot iestājies par tautas patēriņa preču ražošanas prioritāti pār smago rūpniecību, un par “nacionālo norobežošanu” ekonomikā. Viņa iebildumi pret mašīnbūves rūpniecības paplašināšanu ir balstījušies uz PSKP 21. kongresa direktīvām, kurās runa ir par aparātu būves, elektrotehnikas un radiotehniskās rūpniecības prioritāru attīstību.⁵² Sikāk jautājums par to, vai vispār varam runāt par nacionālkomunistu ekonomisko programmu, ir aplūkots citā rakstā,⁵³ tomēr šeit jānorāda, ka apsūdzību galvenais uzsvars bija uz diviem punktiem: 1) it kā nacionālkomunisti esot vēlējušies palielināt t.s. B grupas preču (plaša patēriņa preču) ražošanu uz A grupas (smagās rūpniecības) rēķina un 2) ka viņi ir iestājušies par republikas tautsaimniecības norobežošanu (respektīvi, autarķiju) no PSRS ekonomiskās telpas.

Par Ņ. Hruščovu īpaši saniknojušo Latvijas izglītības likuma normu, kas paredzēja 1.–8. klašu skolēnus bez maksas apgādāt ar mācību grāmatām (no 1962./1963. mācību gada), E. Berklavs LKP CK biroja sēdē 1959. gada 20. jūnijā mēģināja paskaidrot, ka šis punkts bija pārņemts no Krievijas PFSR likuma projekta un uz Latvijas likuma pieņemšanas brīdi, kas bija pirms Krievijas, republikas vadība nezināja, ka šo punktu nevajag iekļaut.⁵⁴

Tādējādi no pieciem apsūdzības punktiem faktiski tikai vienā – par pierakstīšanās ierobežošanu – var saskatīt zināmu republikas pilnvaru pārkāpšanu un administratīvu spiedienu. Šis jautājums un latviešu valodas apgūšana arī ir vienīgie, kuros skaidri izpaužas E. Berklava iniciatīva. Pārējos trīs punktus tas, cik lielā mērā tie bija tieši viņa darbības rezultāts, kā viņš ir traktējis šos jautājumus, būtu vēl visai pamatīgi jāizpēta.

Lai pasniegtu minētos jautājumus kā nacionālisma izpausmes, A. Pelšem un viņa domubiedriem nācās sagrozīt faktus, pastiprināt tos ar nepamatotiem secinājumiem utt. Piemēram, E. Berklavam tika pārmests, un viņš centās atspēkot visai absurdo apsūdzību, ka bērnunamos un bērnudārzos netiekot ieaudzināta tautu draudzība, jo pastāvot atsevišķas latviešu un krievu grupiņas. E. Berklavs pamatoti argumentēja, ka šāda prakse pastāv visās nacionālajās republikās, turklāt Rīgā esot 55 grupas (bērnudārzos) latviešu bērniem un nelatviešu 251, kas atbilda latviešu un nelatviešu bērnu proporcijai bērnudārzos.⁵⁵

Jāatzīmē tomēr, ka J. Kalnbērziņa ziņojumā LKP CK plēnumā 1959. gada 7. jūlijā dažas faktu neatbilstības realitātei tika mēģināts pielabot, dažos gadījumos izteikumi tika nedaudz mīkstināti vai nogludināti. Tas ir redzams, piemēram, salīdzinot K. Ļebedeva referātu biroja sēdē 20. jūnijā un J. Kalnbērziņa ziņojumu plēnumā 7. jūlijā. Tā K. Ļebedevs teica, ka “nelatviešu darbinieku skaits partijas rajonu komiteju sekretāru, izpildkomiteju priekšsēdētāju vidū, [...] salīdzinot ar 1954. gadu, samazinājies par 70%”.⁵⁶ J. Kalnbērziņš šo jautājumu apgāja, nosaucot skaitļus, kas liecināja, ka latvieši šajos amatos ir vairākumā.⁵⁷ Statistikas dati rāda, ka, patiešām, nelatviešu īpatsvars šajos amatos bija samazinājies, taču vidēji ne vairāk par 10–15% (sk. 1. tabulu).

Vēl viens piemērs – PSKP CK brigādes ziņojumā un K. Ļebedeva referātā tika apgalvots, ka “pagājušajā gadā tika likvidēta krievu plūsma Rīgas Medicīnas institūta ārstniecības nodaļā un tika sašaurinātas krievu grupas P. Stučkas vārdā nosauktajā Latvijas Valsts universitātē, Politehniskajā institūtā un dažās citās augstākajās mācību iestādēs. Šāda prakse ir novedusi pie tā, ka pašlaik ir **pilnīgi** [izcēlums mans. – D. B.] liegta iekļūšana Rīgas pils. augstskolās jauniešiem no citām Savienības republikām.”⁵⁸ Savukārt J. Kalnbērziņa referātā bija precizēts, ka likvidēta krievu plūsma Medicīnas institūta **vakara nodaļā** un “jauniešiem no citiem apgabaliem un republikām pašlaik **gandrīz pilnīgi** ir slēgts ceļš uz Rīgas augstskolām”.⁵⁹ J. Kalnbērziņa referātā arī netika minēti tādi kuriozi “fakti” no K. Ļebedeva referāta kā apgalvojums, ka 1958. gada oktobrī Liepājas pilsētas partijas komitejas plēnumā esot teikts, ka “pie mums pa ielām staigā gimalajiešu lāči [...] Ar ko citu tautību pārstāvji ir nopelnījuši šo apvainojumu – nav saprotams.”⁶⁰ Te jāpaskaidro, ka Liepājas pilsētas partijas komitejas plēnumā acīmredzot kāds bija atsaucies uz tolaik populāro joku par paviršajiem tulkojumiem no krievu valodas presē, kā arī publiski pieejamajā vizuālajā informācijā. Himalaju lācis (krieviski *gimalaiskii medved*) kādā izdevumā pārtulkots kā “gimalajiešu lācis”. Ar to, ka pa Liepājas ielām staigā “gimalajiešu lāči”, bija domāta nevis kāda nacionalitāte, bet gan kroplīgā latviešu valodā noformēta vizuālā informācija – izkārtnes, sludinājumi u.c., taču acīmredzot Maskavas brigādes informatoru latviešu valodas zināšanas ļoti bieži nebija labas.

Tomēr atsevišķu negludumu izrediģēšana nemainīja kopējo apsūdzību toni un saturu. Acīmredzams ir apsūdzību autoru mērķis – pierādīt, ka runa ir par nopietnām nacionālistiskām novirzēm, un panākt “vainīgo” atcelšanu no amata un sodīšanu. 1959. gada 7.–8. jūlija LKP CK plēnums un tā rezolūcija “nacionālisma” diskursu padarīja par oficiālu. Tagad faktus vairs nevajadzēja pierādīt, jaunas apsūdzības varēja izvirzīt uz jau šķietami pārbaudītu “faktu” bāzes, kas arī tika darīts.

“Nacionālisma” diskurss laika gaitā papildinājās ar jauniem kritikas objektiem un tiem inkriminētām apsūdzībām. 1959.–1962. gadā notika klusa, taču visai vērienīga kadru tīrīšana Latvijā. 1959. gada jūlija plēnumā izvirzītās apsūdzības tagad tika attiecinātas uz plašāku cilvēku loku, piemeklējot no jau pastāvošā apsūdzību komplekta, lai izrēķinātos politisku vai personīgu motīvu dēļ. Dažos gadījumos izvirzīja arī jaunas apsūdzības, piemēram, vairākiem funkcionāriem – par LKP CK otrā sekretāra Filipa Kašņikova izbalsošanas organizēšanu 1958. gadā LKP 15. kongresā. Mēģinājumi atspēkot apsūdzības nereti noveda pie vēl lielāka mēroga vajāšanām.

Raksturīgs šajā ziņā ir Antona Lūriņa gadījums. 1958. gadā A. Lūriņu iecēla par LKP CK Lauksaimniecības nodaļas vadītāju. 1960. gada 1. martā viņu atbrīvoja no šā amata. A. Lūriņš mēģināja apstrīdēt šo lēmumu PSKP CK, jo uzskatīja, ka lēmums par atcelšanu ir vajāšana par viņa kritiskajiem izteikumiem LKP 15. kongresā. Turklāt viņš uzsvēra, ka ir atcelts no amata, nenorādot iemeslu. Patiešām, LKP CK sekretāra Augusta Vosa parakstīta izziņa par atcelšanas iemesliem ir sastādīta tikai 14. martā, acīmredzot pēc Maskavas pieprasījuma. Atcelšana no amata tajā motivēta ar to, ka A. Lūriņam neesot lauksaimniecības izglītības.⁶¹ A. Lūriņa sūdzība noveda pie nopietnāku apsūdzību izvirzīšanas. 1960. gada 29. jūlijā tika pieņemts LKP CK biroja lēmums, kurā tika apgalvots, ka A. Lūriņš sagroza faktus un maldina PSKP CK. Patiesībā viņam esot bijuši daudzi nodarījumi un trūkumi. Bauskas rajona komunisti kritizējot viņu par nepareizu darba stilu laikā, kad viņš bija rajona partijas komitejas pirmais sekretārs (1955.–1958. g.); viņš esot mēģinājis pierunāt Dagdas rajona partijas komitejas pirmo sekretāru Loginu Titovu⁶² uzstāties 15. kongresā pret

F. Kašņikovu; esot apmelojis atsevišķus atbildīgus darbiniekus, un visbeidzot viņš esot “Berklava buržuāziski nacionālistiskās grupas domubiedrs”, kas izpaudies tādējādi, ka viņš esot pieprasījis Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūtam sagatavot un iesniegt CK informāciju par to, ka septiņgadē (1959.–1965. g.) radies darbaspēka deficīts, un rezultātā esot faktiski iekavēti Pļaviņu HES un vairāku citu rūpniecības objektu projektēšanas un celtniecības darbi.⁶³

Lēmuma projekta sagatavošanā tika izskatītas arī vairākas citas apsūdzības, kas netika iekļautas galīgajā lēmumā par biogrāfijas faktu slēpšanu, sākot no tā, ka A. Lūriņa tēvs kopā ar bijušā tieslietu ministra Jura Pabērza⁶⁴ brāli⁶⁵ un vēl vienu personu esot nopirkuši Ambeļu muižu. Tēvs ieguvis 19 ha zemes (no tiem 12 ha aramzemes) un izmantojis algotu darbaspēku. Pēc tēva nāves saimniecību mantojis brālis Valerians, kurš arī izmantojis algotu darbaspēku, saimniecība 1947. gadā esot bijusi iekļauta kulaku saimniecību sarakstā, bet nezināmu apstākļu dēļ apriņķa izpildkomiteja to neesot apstiprinājusi. Šajā laikā saimniecībā esot bijuši 13,7 ha zemes, trīs zirgi un trīs govīs.⁶⁶ Izskaidrojums varēja būt tas, ka Valerians kara sākumā bija evakuējies uz PSRS aizmuguri, karojis Sarkanās armijas rindās. Tāpat A. Lūriņš esot noslēpis, ka divi viņa brālēni dzīvo ārzemēs. Tika sameklēti vēl citi šķietami kompromitējoši fakti. Rezultātā A. Lūriņš par “vaļširdības trūkumu” (*neiskrennost'*) pret partiju un partijas darbinieku apmelošanu (nav skaidrs, kā tā izpaudās) saņēma stingro partijas rājienu ar ierakstu dokumentos, tika izslēgts no CK sastāva un nosūtīts darbā par ZA A. Kirhenšteina Mikrobioloģijas institūta eksperimentālās bioķīmisko preparātu rūpnīcas direktoru.

Kopumā A. Lūriņa vajāšana parāda metodes, kuras tika visai plaši lietotas kā partijas orgānos, tā arī vispār padomju administratīvajā praksē, kad vainas neatzišana un cīnīšanās par savām tiesībām tika traktēta kā sava veida nodevība pret partiju un padomju sistēmu. Turklāt šajā gadījumā, tāpat kā daudzos citos, galvenā metode bija savākt pēc iespējas vairāk šķietami apsūdzošu faktu. Kā parādīja LKP CK veiktā izmeklēšana A. Lūriņa lietā, vairums apsūdzību izrādījās izdomājumi vai pārspilējumi, bet faktu masa pati par sevi radīja iespaidu, ka viņš kaut kādā ziņā ir vainīgs.

“Nacionālisma” diskurss atspoguļoja to, ko Maskava uzskatīja par nepieņemamu nacionālo republiku politikā un kas izpaudās ne vien Latvijā, bet arī citās republikās. Tādējādi ne tikai Latvijas, bet arī citu republiku vadībai tika nospraustas to kompetences un liberālisma robežas.

ATMIŅU DISKURSS

Divi autori, kuru ieguldījums šā diskursa veidošanā ir vislielākais, ir Vilis Krūmiņš un Eduards Berklavs, jo viņi ir visvairāk rakstījuši un runājuši par 1959. gadu un viņu teiktais ir uzņemts ar interesi un ticību, kā tas mēdz būt ar informāciju no pirmavotiem. Konfrontācija ar arhīvu materiāliem tomēr ļauj paskatīties uz atmiņu diskursu no cita skatu punkta, kā arī parādīt, ka tas apzināti vai neapzināti tika veidots kā polemika ar “nacionālisma” diskursu.

V. Krūmiņa atmiņu stāstījumos īpaša vieta ir divām personībām – Ņ. Hruščovam un A. Pelšem. Jau kopš pirmajām intervijām un rakstiem 1988. gadā viņš sevi pozicionē kā Ņ. Hruščova līnijas aizstāvi, un kopumā viņa raksti un intervijas rada iespaidu, ka viņa skatījumā PSKP CK pirmais sekretārs ir augsti vērtējis V. Krūmiņu. Šajā ziņā visai raksturīgs ir PSKP CK Prezidija 1959. gada 1. jūlija sēdes atstāsts viņa atmiņās. Prezidija sēdē apsprieda divus jautājumus – N. Muhitdinova informāciju par braucienu uz Latviju un informāciju par Azerbaidžānas partijas organizācijas pārbaudes rezultātiem.⁶⁷ No Latvijas augstākajām amatpersonām sēdē piedalījās LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš, Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs Kārlis Ozoliņš, Ministru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis un Vilis Krūmiņš. Jāatzīmē, ka lielākā daļa sēdes tika veltīta Azerbaidžānai.

1988. gadā Vilis Krūmiņš apgalvoja, ka sēdē pirmais no Latvijas pārstāvjiem runājis J. Kalnbērziņš, “pārmetot republikas “jaunajiem” kadriem viņu “svārstības”, V. Lācis apliecināja uzticību ļeņinisma ideāliem, K. Ozoliņš klusēja.⁶⁸ Pēc tam vārdu deva man. Nezinu, kā tas iznāca, kā neiznāca, bet liku galdā visu, ko īstenībā domāju. [...] Pastāstīju par savu tautu, par tās kultūru un valodu un cieņu pret to, par krievu valodu, kas latviešiem kopš seniem

laikiem bijusi tuva. [...] Taču jutu – Hruščovs it kā atplaukst, nomierinās, un, kad biju beidzis, viņš mierīgi paziņoja sēdes pārtraukumu...” Tālāk sēde jau esot noritējusi konstruktīvākā gaisotnē.⁶⁹

Sēdes stenogramma rāda nedaudz citādāku ainu. K. Ozoliņš šajā sēdē runāja, bet pēc V. Krūmiņa. Var piekrist ļoti īsajam J. Kalnbērziņa runas būtības atreferējumam, jo patiešām viņš atzina visas savas kļūdas, kā jau to bija darījis 20. jūnijā LKP CK biroja sēdē, un arī pažēlojās par “jaunajiem”. Attiecībā uz V. Lāci atstāstījums nav visai taisnīgs. Viņš mēģināja izskaidrot republikas politiku un tās motivāciju, vismaz tajos jautājumos, kuros viņu varēja uzskatīt par līdzvainīgu, – par izglītības likuma nesakritībām ar PSRS likumu un par pierakstīšanās ierobežojumiem Rīgā. Savukārt V. Krūmiņa runā ir grūti atrast kaut ko, kas būtu varējis aizkustināt un nomierināt Ņ. Hruščovu. Būtībā, tāpat kā pārējie runātāji (izņemot K. Ozoliņu), viņš centās attaisnot savu darbību, turklāt E. Berklavu raksturoja kā karjeristu, par kuru esot runāts, ka viņš būšot LKP pirmais sekretārs. Kas attiecas uz K. Ozoliņa runu, viņš ne tik daudz glāba savu ādu, cik centās pamatot, ka nacionālisms Latvijā nav tik izplatīts, kā tas tiek apgalvots Maskavas brigādes ziņojumā, un ka visi norādītie trūkumi ir diezgan viegli izlabojami.⁷⁰ Katrā ziņā stenogramma nerada iespaidu, ka tieši V. Krūmiņa uzstāšanās būtu īpaši ietekmējusi Ņ. Hruščova noskaņojumu, drīzāk šādu iespaidu varēja atstāt visai samiernieciskā K. Ozoliņa runa, kura turklāt bija pēdējā pirms Ņ. Hruščova rezumējuma par situāciju Latvijā. Tas bija patiešām visai samierniecisks. Pamatojot ar to, ka Latvijas vadības atcelšanu varētu izmantot PSRS ienaidnieki ārzemēs, Ņ. Hruščovs izteicās, ka organizatoriskus secinājumus nevajadzētu izdarīt un visu republikas vadību atstāt, lai tā labo savas kļūdas. Tomēr ar viņam raksturīgo konsekvences trūkumu norādīja, ka būtu labi J. Kalnbērziņu iecelt par Augstākās padomes Prezīdija priekšsēdētāju, bet par pirmo sekretāru jāpadomā. Viņam iesakot A. Peļši. Kopumā Ņ. Hruščovs uzsvēra, ka “nevajag kropļot cilvēkus un, galvenais, apkaunot sevi, ka Latvijā esam pieļāvuši tādu stāvokli”.⁷¹

V. Krūmiņa ieskatā bija liela atšķirība starp to, kas tika nolemts 1. jūlijā, un to, kas notika LKP CK plēnumā 7.–8. jūlijā un pēc tam. 1988. gada jūlijā V. Krūmiņš rakstīja: “Vairākkārt biju tuvs

aculiecinieks svarīgākajam, pat sarunu partneris Ņikitam Hruščovam un saprotu, ar kādu nepatiku un neticību viņš uzņēma visu, kas aizsākās partijas plēnumā republikā un tūdaļ pēc tam.”⁷² Taču grūti iedomāties, ka visspēcīgais PSRS līderis nevarētu nolikt uz pareizām sliedēm republikas vadību, ja patiešām būtu neapmierināts ar tās darbu. V. Krūmiņš faktiski ignorē to, ka Ņ. Hruščova darbības bija zināmas politiskas loģikas izpausme. Pilnīgi iespējams, ka viņš 7.–8. jūlija plēnuma personālos lēmumus un J. Kalnbērziņa un V. Lāča atkāpšanos, motivējot ar gadiem un veselības stāvokli, uztvēra kā visai mērenas kadru pārmaiņas, kas ietilpa republikas vadības pašattīrīšanas procesā. A. Pelšes dedzību, vēloties galīgi izrēķināties ar E. Berklavu un varbūt pat notiesāt viņu, kā arī izsūtīt no Latvijas virkni nevēlamu funkcionāru, Ņ. Hruščovs acīmredzami neatbalstīja.

Arvīdu Pelši Vilis Krūmiņš konsekventi parāda kā arhetipisku intrigantu un ļaundari, kurš ir pamanījies emocionālo Ņ. Hruščovu ar savām intrigām “apvest ap stūri”. Negatīvā attieksme pret A. Pelši tiek visādi izcelta, un laika gaitā tā ir apaugusi ar dažādām, anekdotiskām un nereti pavisam neticamām detaļām. Piemēram, V. Krūmiņš raksta, ka viņa rokās nonākusi kāda ciema padomes priekšsēdētāja vēstule, kurā viņš stāstot par A. Pelšes pirmās sievas likteni: “Šī sieviete, kas izaudzinājusi trīs bērnus, kuri pēc tam kļuva par revolucionāriem un visi gāja bojā, vecumā bija bez eksistences līdzekļiem.”⁷³ 20.–30. gados Padomju Savienībā dzīvojušo latviešu komunistu vidū atklātība par saviem ģimenes apstākļiem acīmredzot nebija cieņā, un var pieņemt, ka arī A. Pelše nemēdza daudz stāstīt par savu personīgo dzīvi. Tomēr ir grūti noticēt, ka V. Krūmiņš vispār neko nezināja par kolēģa personīgo dzīvi, vismaz to, cik viņam bija bērnu. A. Pelšes pirmā sieva Džemma Bēma (krieviski – *Dzhemma Ianovna Bemm*) tika arestēta Ļeņingradā 1937. gada decembrī un nošauta 1938. gada 22. janvārī. Viņiem bija divi (nevis trīs!) bērni, kurus A. Pelše un viņa otrā sieva Lidija Loginova pēc Džemmas aresta paņēma pie sevis uz Maskavu.⁷⁴

Viens no anekdotiskiem stāstiem par A. Pelši, kurš V. Krūmiņa atmiņās ir sastopams dažādās versijās, tiek pieminēts vairākos darbos par nacionālkomunistiem.

Vienā no pēdējām versijām notikumi izklāstīti šādi: “V. Krūmiņš uz PSKP 20. kongresu devies kā viens no republikas vadītājiem. Ielūgumu viņam atvedis partijas sakarnieks no Maskavas. Tolaik (1956. gada sākumā) jau bija manāma varas šķelšanās perifēriju līmenī. Kā delegāti aicināti tikai katras republikas vadības pārstāvji. [...] J. Kalnbērziņš viņam, t.i., savam vietniekam, pateicis, ka pirms kongresa bijis zvans no Hruščova palīga. Ticis piekodināts, lai delegātu un viesu statusā nebūtu ne Arvīda Pelšes, ne Jāņa Jurgena...”⁷⁵ Šķiet, ka pirmā šā stāsta versija ir parādījusies 1990. gadā: “Dienas desmit pirms kongresa man pienāca speciāls ielūgums uz kongresu. Taču ielūgto vidū nezin kāpēc nebija A. Pelšes, un viņš jutās tik neapmierināts, ka draudēja aiziet no amata. Toties kongresa dalībnieku vidū gandrīz pilnā sastāvā bija “nākamo buržuāzisko nacionālistu” grupa – Berklavs, Pinksis un es.”⁷⁶ Arī 1988. gadā sarunā ar J. Lapsu rodas iespaids, ka V. Krūmiņš ir bijis 20. kongresa delegāts, bet par A. Pelši teikts, ka viņš pret kongresā notikušo Staļina atmakošanu izturējies rezervēti.⁷⁷

Pat pavirša pārbaude izraisa daudzus jautājumus. LKP 14. kongress, kurā ievēlēja PSKP 20. kongresa delegātus, notika 17.–19. janvārī. Ar balsstiesībām tika ievēlēti 12 delegāti, to skaitā E. Berklavs (tajā laikā Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs), J. Kalnbērziņš (LKP pirmais sekretārs), Filips Kašņikovs (LKP otrais sekretārs), V. Lācis (Ministru padomes priekšsēdētājs), K. Ozoliņš (Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs) un A. Pelše (LKP CK sekretārs). Pēc tradīcijas šīs bija republikas augstākās amatpersonas, kam pēc amata bija jābūt kongresa delegātiem. Atlikušie seši delegāti bija Baltijas Kara apgabala pārstāvji un “vienkāršie darbaļaudis”. A. Pelšes neievēlēšana par delegātu būtu skandāls, tas varētu notikt tikai tādā gadījumā, ja viņu gatavotos noņemt no amata. Tā kā viņa pilnvaras kā LKP CK sekretāram 14. kongresā bija tikko no jauna apstiprinātas un mums ir zināms, ka arī turpmāk viņš palika savā amatā, nav skaidrs, kā viņu varēja atturēt no piedalīšanās kongresā. Savukārt, lai gan V. Krūmiņš apgalvo, ka ir bijis 20. kongresā un klausījies Ņ. Hruščova slepeno ziņojumu, tas izskatās problemātiski, jo 14. kongresā V. Krūmiņu LKP otrā sekretāra amatā nomainīja F. Kašņikovs. V. Krūmiņu iecēla Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka amatā, un viņš

vairs nebija J. Kalnbērziņa “vietnieks”. Tomēr pilnīgi iespējams, ka viņš kā bijušais LKP otrais sekretārs bija uzaicināts uz kongresu viesu statusā un kā tāds varēja arī noklausīties slepeno ziņojumu. Jāsaka, ka šādi anekdotiski, bet visai apšaubāmi gadījumi V. Krūmiņa atmiņās ir sastopami lielākā skaitā, un tas liek neuzticēties viņa atmiņām arī svarīgākos jautājumos.

Arī E. Berklava atmiņu konfrontācija ar arhīva materiāliem ir acīmredzami nepieciešama. Jāuzsver gan, ka viņš grāmatā “Zināt un neaizmirst” godīgi atzīst, ka uz savu atmiņu nevar paļauties un lielu daļu grāmatas veido arhīva dokumenti. Būtībā grāmata pārsvārā ir ne tik daudz atmiņas, cik publicistika, un ir redzams, ka autora viedokli visai būtiski ir ietekmējis viss, ko viņš ir lasījis par Padomju Savienības vēsturi un arī par nacionālkomunistiem Latvijā. Pieejamie dokumenti, kas pārsvārā atspoguļoja “nacionālisma” diskursu, kā arī vēsturnieku un publicistu darbi, kas arī balstījās uz oficiālajiem dokumentiem, pilnīgi iespējams, ir ietekmējuši E. Berklava atmiņas.

Taču tur, kur E. Berklavs paļaujas uz savu atmiņu, rodas virkne jautājumu. Viens no tādiem ir F. Kašņikova izbalsošana LKP 15. kongresā 1958. gada janvārī. Jāuzsver, ka šajā jautājumā vēsturnieku darbos ir daudz pretrunu, kas noteikti izriet no pētnieku pārlicēģas uzticēšanās atmiņām. Kā E. Berklavs, tā arī V. Krūmiņš min dažādus skaitļus par balsojumu pret F. Kašņikovu un A. Pelši 15. kongresā LKP CK locekļu vēlēšanās. Tā E. Berklavs apgalvo, ka viņi abi saņēmuši vairāk nekā 150 balsis pret. Tas neatbilst patiesībai, pret F. Kašņikovu nobalsoja 223 delegāti no 653,⁷⁸ bet pret A. Pelši nodotais balsu skaits bija mazāks – 67. Jāņem vērā, ka šajā kongresā vispār diezgan daudz balsoja pret, īpaši pret CK sekretāriem. CK sekretāru vēlēšanas notika CK 1. plēnumā (plēnumu numerācija sākās no jauna pēc katra kongresa) 1958. gada 25. janvārī. Plēnuma stenogramma un E. Berklava paša atmiņas rāda visai pretrunīgu ainu. Acīmredzot diplomātisku apsvērumu dēļ J. Kalnbērziņš tomēr otrā sekretāra postenim izvirzīja F. Kašņikova kandidatūru, savukārt Aizputes rajona partijas komitejas pirmais sekretārs Nikolajs Šalajevs – E. Berklava kandidatūru. Balsošanā abi kandidāti saņēma apmēram vienādu “par” balsu skaitu: F. Kašņikovs – 27, E. Berklavs – 32. Pret balsoja attiecīgi 31 un 12 delegāti.

Jāatzīmē, ka plēnumā piedalījās 88 balsstiesīgie CK locekļi,⁷⁹ un ir redzams, ka E. Berklavu atbalstīja nedaudz vairāk par trešdaļu, lai gan pretinieku viņam bija relatīvi mazāk, bet tieši puse no CK locekļiem atturējās no balsošanas. Savukārt pats E. Berklavs atmiņās raksta, ka par viņu esot nobalsojis CK locekļu vairākums un tādēļ J. Kalnbērziņš pārtraucis sēdi. Tomēr plēnuma stenogramma liecina, ka pēc nepārliciecināmā balsojuma tika izvirzīta vēl N. Bisenieka kandidatūra, bet pēc J. Kalnbērziņa un V. Lāča priekšlikuma tika nolemts vispirms ievēlēt pārējos CK sekretārus un tad risināt otrā sekretāra jautājumu. Pēc sekretāriem vēl notika arī CK nodaļu vadītāju u.c. amatpersonu vēlēšanas, turklāt pastāvēja domstarpības par dažām kandidatūrām. Tādēļ nevar runāt par sēdes pārtraukšanu. Nav iemesla uzskatīt, ka plēnuma stenogramma būtu vēlāk falsificēta. Tā acīmredzot patiešām atspoguļo reālo spēku samēru Centrālajā komitejā šajā laikā. Tā kā E. Berklavs sapratis, ka Maskava nepieļaus viņa ievēlēšanu par otro sekretāru, viņš pats ieteicis Viļa Krūmiņa kandidatūru kā kompromisa figūru.⁸⁰ Tas, protams, ir fakts, kuru nav iespējams pārbaudīt.

Šie divi piemēri apstiprina to, ko mēs jau zinām, – atmiņas, protams, daudz ko pasaka par cilvēku un viņa skatījumu uz lietām, taču tām nevar uzticēties, kad runa ir par faktiem un detaļām. V. Krūmiņa gadījumā ir skaidri redzams, ka viņš patiešām ienīda A. Pelši. Var izteikt pieņēmumu, ka vismaz daļēji tādēļ, ka ar A. Pelši kā arhetipisko ļaundari varēja aizsegt neērto jautājumu par viņa paša uzvedību nacionālkomunistu sagrāves laikā, pret kuru bija pretenzijas, piemēram, E. Berklavam.

Attiecībā uz E. Berklavu aprakstītā epizode liek jautāt, vai viņš patiešām bija tik populārs republikas partijas nomenklatūrā, kā varētu spriest no viņa atmiņām? Taču fakts, ka E. Berklavs saglabāja savu vietu CK birojā arī pēc tam, kad 1958. gadā tika pārcelts par Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieku (vieta CK birojā viņam pienācās kā Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmajam sekretāram, bet ne vairs kā Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam, jo tā bija paredzēta tikai pirmajam vietniekam, kas tolaik bija Matīss Plūdons), liecina, ka viņa neformālā autoritāte republikas augstākajā vadībā bija ļoti augsta.

NOBEIGUMS

Aplūkotie piemēri parāda, ka A. Pelšes un viņa domubiedru izveidotais “nacionālisma” diskurss nosaka kā notikumu līdzdalībnieku, tā arī vēsturnieku skatījumu uz šo problēmu. Pētniecības uzdevums ir analizēt nacionālkomunistu reālās darbības un viņu patiesos uzskatus un mērķus, būtībā dekonstruēt “nacionālisma” diskursu un parādīt reālo nacionālkomunistu darbību. Līdzšinējie pētījumi ar nelieliem izņēmumiem balstās uz samērā šauru dokumentu loku, kura autori pārsvarā ir tie, kas sekmīgi uzspieda mums “nacionālisma” diskursu. Arhīva materiālu bagātība nekādā ziņā nav izsmelta, un pastāv lielas iespējas daudz dziļāk un kritiskāk izpētīt procesus, kas 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā notika republikas politikā, ekonomikā, kultūras dzīvē.

Būtisks avots par nacionālkomunistu darbību un sagrāvi ir atmiņas. Taču tas ir avots, kuru ir nepieciešams vērtēt ļoti kritiski un konfrontēt ar arhīva materiāliem. Nenoliedzami, dažādu atmiņu kvalitāte ir atšķirīga, jo cilvēki dažādi atceras vai arī neatceras vienus un tos pašus notikumus, nemaz nerunājot par nevēlēšanos atcerēties sev neizdevīgus faktus vai arī pārspilēt savu lomu. Vēsturnieku darbos par nacionālkomunismu dažādu laikabiedru atmiņas parasti tiek savstarpēji konfrontētas, taču šķiet, ka ir nepieciešama skrupuloza pašu atmiņu pārbaude, ciktāl tas ir iespējams. Jāņem vērā arī tas, ka nacionālkomunistu atmiņu diskursu lielā mērā ir ietekmējis viņu pretinieku uzspiestais “nacionālisma” diskurss.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sīkāk sk.: Daina Bleiere (2016). Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 113.–139. lpp.
- ² Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, 2, 78.–91. lpp.; 3, 80.–95. lpp.; 4, 67.–95. lpp.; 5, 79.–95. lpp.; 6, 63.–95. lpp.; PSKP CK brigādes ziņojums. *Padomju Jaunatne*, 01.01.1990. Vairāki dokumenti vai to fragmenti publicēti arī dokumentu krājumos: Latvijas Valsts arhīvs (1999). *Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991: Dokumentu krājums*. Rīga: Nordik; Irēne Šneidere (atb. red.) (2001). *Latvija padomju režīma varā 1945–1986: Dokumentu krājums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

- ³ Protokol Nr. 224, zasedanie 22. iunija 1959. g. V kn.: A. A. Fursenko (gl. red.) (2004). *Prezidium TsK KPSS. 1954–1964. Tshernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy. Postanovleniia*. T. 1, 2-oe izd., ispr. i dop. Moskva: ROSSPEN, s. 354–355; Stenograficheskaia zapis' zasedaniia Prezidiuma TsK KPSS po "Informatsii N. A. Muhitdinova o poezdke v Latviiu" i "Informatsiia t. Shikina "O rezultatakh proverki raboty v Azerbaidzhanskoj partorganizatsii" 1. iulija 1959. g. Turpat, 356.–387. lpp.; Kadrovaia chistka v Latvii, 8. iunija 1959. g. – 15. dekabria 1960. g. V kn.: O. V. Khlevniuk i dr. (sost.) (2009). *Regional'naia politika N. S. Khrushcheva. TsK KPSS i mestnye partiinye komiteti. 1953–1964 gg.* Moskva: ROSSPEN, s. 223–235.
- ⁴ Ziņojums publicēts: Khlevniuk i dr. *Regional'naia politika N. S. Khrushcheva*, s. 223–232. Latviski PSKP CK brigādes ziņojums publicēts laikrakstā "Padomju Jaunatne" 1990. gada 1. maijā.
- ⁵ Konstantīns Ļebedevs (1918–?), 1952.–1961. gadā PSKP CK Partijas organizatoriskā darba nodaļas instruktors, 1961.–1971. gadā tās pašas nodaļas sektora vadītājs, 1971.–1982. gadā Igaunijas KP CK otrais sekretārs.
- ⁶ 1959. gada 20. un 21. jūnija sēdes stenogrammu sk.: *LNA LVA, PA-101–22–48a, 82.–232. lp.*
- ⁷ Arvīds Pelše (1899–1983), 1941.–1959. gadā LKP CK sekretārs propagandas un aģitācijas jautājumos, LKP CK pirmais sekretārs 1959.–1966. gadā.
- ⁸ Roberts Ķīsis (1896–1981), 1944.–1960. gadā komunālās saimniecības ministrs, pēc tam līdz 1973. gadam LKP CK Partijas komisijas priekšsēdētājs.
- ⁹ Ādolfs Migliniks (1903–1971), 1956.–1961. gadā LKP CK sekretārs.
- ¹⁰ Antons Ozolings (1904–?), 1957.–1962. gadā LPSR Ministru padomes Padomju kontroles komisijas priekšsēdētājs.
- ¹¹ Eduards Berklavs (1914–2004), 1958.–1959. gadā LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks.
- ¹² Vilis Krūmiņš (1919–2000), 1958.–1960. gadā LKP CK otrais sekretārs.
- ¹³ Voldemārs Kalpiņš (1916–1995), 1958.–1961. gadā kultūras ministrs un vienlaikus ārlietu ministrs.
- ¹⁴ Indriķis Pinksis (1910–1991?), 1958.–1959. gadā Latvijas Republikāniskās Arod biedrību padomes priekšsēdētājs.
- ¹⁵ Arnolds Zandmanis (1905–1991), 1957.–1960. gadā LPSR Ministru padomes vecākais referents un kopš 1958. gada jūlija vienlaikus partijas organizācijas sekretārs. 1960. gada augustā atlaists no darba ar formulējumu "sakarā ar pāriešanu citā darbā". Pats A. Zandmanis uzskatīja, ka atlaišanas iemesls bijis tas, ka Ministru padomes partijas sapulcē nebija viennozīmīgi nosodījis E. Berklavu (sk.: Tas drūmais piecdesmit devītais (intervija ar Arnoldu Zandmani un Ilgu Apini). *Karogs*, 1, 1989, 116.–122. lpp.).
- ¹⁶ Sk., piemēram, rakstnieka Jāņa Lapsas sarunas ar vairākiem 1959. gada notikumu dalībniekiem: Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 9, 1988, 130.–137. lpp. (intervija ar V. Krūmiņu); Tas drūmais piecdesmit devītais.

- Karogs*, 10, 1988, 125.–127. lpp. (intervija ar I. Pinksi); Pirms drūmā piecdesmit devītā. *Karogs*, 11, 1988, 113.–118. lpp. (intervija ar V. Kalpiņu); Tas drūmais piecdesmit devītais (intervija ar A. Zandmani un I. Apini). *Karogs*, 1, 1989, 116.–122. lpp. Sk. arī citas publikācijas: Eduards Berklavs: “...Neuzskatu par savu pienākumu klusēt!”. *Avots*, 12, 1988, 57.–61. lpp.; Volde-mārs Kalpiņš (1988). 1959. gads. Toreiz apsūdzētā liecība. *Ciņa*, 21., 25., 26., 28., 30. aug., 1., 4., 6. sept.; Vilis Krūmiņš (1990). 1959. gads Latvijā. Atmiņas un pārdomas. No: *Latvijas likteņgadi*, IV. Rīga: Avots, 79.–101. lpp.; Eduards Berklavs (1998). *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams; Vilis Krūmiņš ticēja Hruščovam. No: Voldemārs Hermanis (2016). *Zem LKP kupola: Ieskats Latvijas Komunistiskās partijas likločos (1945–1991)*. Rīga: Jumava, 20.–29. lpp.; u.c. Atsevišķi atmiņu fragmenti, piemēram, par tikšanos ar Ņ. Hruščovu 1959. gada 12. jūnijā, ir arī Aleksandra Ņikonova grāmatā: A. A. Nikonov (1995). *Spiral' mnogovekovoï dramy: agrarnaia nauka i politika Rossii (XVIII–XX vv.)*. Moskva.
- ¹⁷ 1959. gads Latvijā: skatiens no malas. Intervija ar Nuritdinu Muhitdinovu. *Padomju Latvijas Komunistis*, 5, 1990, 77.–84. lpp.
- ¹⁸ Pāvels Pizāns (1918–1971), LKP CK laikraksta “Ciņa” redaktors 1951.–1960. gadā, no 1952. gada septembra – LKP CK biroja loceklis, no 1956. gada janvāra – biroja locekļa kandidāts.
- ¹⁹ Pizāns, Pāvels. Rokrakstu personālfonds. *Latvijas Nacionālā bibliotēka*, Alekseja Apīņa reto grāmatu un rokrakstu lasītava, RXO, A 309, Nr. 6.
- ²⁰ E. Berklavs atmiņās raksta, ka vēstules teksts bija gatavs 1969. gadā. Berklavs. *Zināt un neaizmirst*, 195. lpp. Vēstules teksts publicēts šajā grāmatā 197.–205. lpp.
- ²¹ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunistis*, 6, 1989, 92. lpp.
- ²² CK plēnuma lēmums automātiski nozīmēja viņa atcelšanu arī no šī amata, kas notika 1959. gada augustā.
- ²³ Nikolajs Bisenieks (1906–1981), 1954.–1960. gadā LKP CK sekretārs.
- ²⁴ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunistis*, 6, 1989, 92. lpp.
- ²⁵ Pauls Dzērve (1918–1961), 1953.–1959. gadā LPSR ZA Ekonomikas institūta direktora vietnieks, vēlāk direktors.
- ²⁶ Pāvels Čerkovskis (1916–2001), 1958.–1959. gadā kultūras ministra vietnieks.
- ²⁷ Edgars Mūkins (1915–1984), 1958.–1959. gadā LPSR Ministru padomes Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja vietnieks.
- ²⁸ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunistis*, 6, 1989, 93. lpp.
- ²⁹ Tas drūmais piecdesmit devītais (intervija ar Arnoldu Zandmani un Ilgu Apini). *Karogs*, 1, 1989, 116. lpp.
- ³⁰ Sk., piemēram: Krūmiņš. 1959. gads Latvijā. Atmiņas un pārdomas, 79.–101. lpp.

- ³¹ Sk.: Vilis Krūmiņš ticēja Hruščovam, 20.–29. lpp.
- ³² Ilgonis Bērsons (2011). Voldemārs Kalpiņš. Protestēšana un kalpošana. No: *Stāja. Voldemāra Kalpiņa laiks*. Rīga: Pils, 367. lpp.
- ³³ Berkļavs. *Zināt un neaizmirst*, 65.–67. lpp. 1988. gada intervijā E. Berkļavs nekonkretizē, kad viņa vilšanās padomju varā bija kļuvusi neatgriezeniska, bet norāda, ka tā bija sākusies jau 1940.–1941. gadā. Sk.: Eduards Berkļavs: “...Neuzskatu par savu pienākumu klusēt!”, 59. lpp.
- ³⁴ William D. Prigge (2015). *Bearlayers: The Rise and Fall of the Latvian National Communists*. New York: Peter Lang.
- ³⁵ Protokols Nr. 224, zasedanie 22 iunija 1959 g., s. 356.
- ³⁶ William Prigge (2004). The Latvian purges of 1959: A revision study. *The Journal of Baltic Studies*, 3 (35), p. 214.
- ³⁷ Michael Loader (2015). *The Thaw in Soviet Latvia National Politics 1953–1959*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy King's College London, Department of History, p. 218. Pieejams: https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/52106319/2015_Loader_Michael_1164272_thesis.pdf
- ³⁸ Jānis Riekstiņš (2008). Latviešu nacionālkomunistu cīņa pret Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju. No: Valdis Blūzma, Tālav Jundzis, Jānis Riekstiņš, Heinrihs Strods, Džīns Šārps. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945–1991)*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 173. lpp.
- ³⁹ Turpat, 188. lpp.
- ⁴⁰ Sk.: Eric Le Bourhis (2015). *Avec le plan, contre le modèle: urbanisme et changement urbain à Riga en URSS (1945–1990)*. Thèse de doctorat en histoire. Paris: École des hautes études en sciences sociales; Mārtiņš Mīntaurs (2013). Ieskats Pļaviņu hidroelektrostacijas tapšanas vēsturē. No: *Atmiņu Daugava*. Biedrība “Koknesei”, 50.–106. lpp.
- ⁴¹ “Latviiskoe delo” 1959 g. *Radio Svoboda, Dokumenti proshlogo*. 03.07.2004.
- ⁴² Aleksandrs Straujums (1917), 1958.–1960. gadā Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs.
- ⁴³ Sk.: Kadrovaia chistka v Latvii, 8 iunija 1959 g. – 15 dekabريا 1960 g., s. 224–230.
- ⁴⁴ Aprēķināts pēc: LNA LVA, PA-101–30–107, 25., 28., 29, 32., 33., 34., 38., 43., 44., 48., 49., 50., 51., 52., 56., 59., 67. lp.; PA-101–30–114, 1., 41.–48. lp.; PA-101–30–115, 11.–18. lp.; PA-101–30–132, 3., 12., 34., 69., 77., 78., 81.–84., 92., 93. lp.
- ⁴⁵ Georgijs Gaile (1905–1968), 1958.–1965. gadā LPSR Tautas saimniecības padomes priekšsēdētājs.
- ⁴⁶ Le Bourhis. *Avec le plan, contre le modèle: urbanisme et changement urbain à Riga en URSS (1945–1990)*.
- ⁴⁷ Mečislavs Maculevičs (1916–1961), 1955.–1961. gadā Rīgas pilsētas Iekšlietu pārvaldes priekšnieks.
- ⁴⁸ Berkļavs. *Zināt un neaizmirst*, 97. lpp.

- ⁴⁹ Erik Le Buris (2013). Polnomochiia sovetskikh gorodskikh vlastei: Zhilye, kontrol' za migratsiyei i gradostroitel'stvo v Rige (1955–1959 gg.). *Soviet History Discussion Papers*, 2, pp. 1–23. Pieejams: http://www.perspectivia.net/publikationen/shdp/bourhis_polnomochiia
- ⁵⁰ Turpat, 14. lpp.
- ⁵¹ Stenogramma zasedaniia biuro Tsentral'nogo Komiteta KP Latvii ot 20 iunia 1959 goda. *LNA LVA*, PA-101–22–48s, 129.–145. lp.
- ⁵² Turpat, 133. lp.
- ⁵³ Sk.: Bleiere. Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas, 113.–139. lpp.
- ⁵⁴ *LNA LVA*, PA-101–22–48a, 142. lp.
- ⁵⁵ Turpat, 135.–136. lp.
- ⁵⁶ *LNA LVA*, PA-101–22–48a, 86. lp.
- ⁵⁷ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunisti*, 2, 1988, 83. lpp.
- ⁵⁸ *LNA LVA*, PA-101–22–48a, 87. lp.
- ⁵⁹ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā, 84. lpp.
- ⁶⁰ *LNA LVA*, PA-101–22–48a, 86. lp.
- ⁶¹ Antona Lūriņa personas lieta. *LNA LVA*, PA-15500–2–2409, 47. lp.
- ⁶² Logins Titovs (1921–1982), 1960.–1962. gadā Dagdas rajona partijas komitejas pirmais sekretārs. Manā rakstā “Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas”, kas publicēts “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2016. gada 4. numurā, Titovs kļūdaini nosaukts par Fjodoru.
- ⁶³ Antona Lūriņa personas lieta. *LNA LVA*, PA-15500–2–2409, 49.–51. lp.
- ⁶⁴ Juris Pabērzs (1891–1961) – Latvijas tieslietu ministrs (1927; 1929–1931; 1940) un tautas labklājības ministrs (1934). Pēc Latvijas okupācijas tieslietu ministrs A. Kirhenšteina valdībā 1940. gada 21. jūnijā, pēc tam kopš 1940. gada augusta tieslietu tautas komisārs V. Lāča valdībā. No 1940. gada oktobra LPSR Tieslietu tautas komisariāta pārvaldes priekšnieks. Pēc kara advokāts un juriskonsults.
- ⁶⁵ Sebastians Pabērzs (1889–1942) – lauksaimnieks, valsts darbinieks. Arestēts un deportēts 1941. gada 14. jūnijā, 1942. gada 14. martā izpildīts nāvessods.
- ⁶⁶ Antona Lūriņa personas lieta. *LNA LVA*, PA-15500–2–2409, 57. lp.
- ⁶⁷ Stenograficheskaia zapsi' zasedaniia Prezidiuma TsK KPSS po “Informatsii N. A. Muhitdinova o poezdke v Latviuu” i “Informatsiia t. Shikina “O rezul'tatakh proverki raboty v Azerbaidzhanskoj partorganizatsii” 1 iulija 1959 g., s. 356–387.
- ⁶⁸ Citā atmiņu stāstījumā V. Krūmiņš apgalvo, ka K. Ozoliņš vispār esot atteicies runāt. Sk.: Vilis Krūmiņš (1990). Ilgais ceļš uz demokrātiju. *Padomju Latvijas Komunisti*, 4, 85. lpp.
- ⁶⁹ Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 9, 1988, 135. lpp.

- ⁷⁰ Stenograficheskaia zapis' zasedaniia Prezidiuma TsK KPSS po "Informatsii N. A. Muhitdinova o poezdke v Latviiu" i "Informatsiia t. Shikina "O rezul'tatakh proverki raboty v Azerbaidzhanskoj partorganizatsii" 1 iulija 1959 g., s. 371–379.
- ⁷¹ Turpat, 382. lpp.
- ⁷² Vilis Krūmiņš. Salna pavasarī... Bet vai tikai? *Dzimtenes Balss*, 14.07.1988.
- ⁷³ Krūmiņš. Ilgais ceļš uz demokrātiju, 81. lpp.
- ⁷⁴ Nikolai Kreier. *Pravda ob Arvide Ianoviče Pel'she. Povest' – khronika*, 4. lpp. – Latvijas Okupācijas muzeja krājumā.
- ⁷⁵ Vilis Krūmiņš ticēja Hruščovam, 22. lpp. Grāmatā zemsvītras piezīmē šī raksta autore bija apšaubījusi iespēju, ka A. Pelše nebija aicināts uz kongresu, taču šis paskaidrojums ir dots bez dziļākas jautājuma izpētes un būtībā ir neprecīzs.
- ⁷⁶ Krūmiņš. Ilgais ceļš uz demokrātiju, 80. lpp.
- ⁷⁷ Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 9, 1988, 132. lpp.
- ⁷⁸ *LNA LVA*, PA-101-21-1, 16. lp.
- ⁷⁹ *LNA LVA*, PA-101-21-11, 3. lp.
- ⁸⁰ Berklavs. *Zināt un neaizmirst*, 179. lpp.

HISTORY SOURCES ON NATIONAL COMMUNISM IN LATVIA – A CRITICAL VIEW*

Daina Bleiere

Dr. hist., chief researcher, Institute of History of Latvia, Latvian University; Assoc. Professor, Political Science Department, Riga Stradiņš University. Research interests: the Latvian history of the 20th century, impact of the Soviet regime on the society of Latvia.

Three discourses have formed in the research of the Latvian National Communism. The first one is formed by archival documents, which are connected with activities and defeat of the National Communists, as well as with memories of event participants. Authors of the main archival documents were opponents of the National Communists who created a certain discourse with the aim to show the National Communists as nationalists. This discourse was so successful that the accused took it over from the accusers. On its turn, the academic discourse is based on sources and memories, and arguments of the National Communists' opponents related to it pretty often have been

* The article has been worked out within the State Research Programme "History of Latvia: Cultural and Historical Environment and Social Political Processes in the Context of the Baltic Sea Region".

accepted indiscriminately. It is crucial to evaluate critically the sources, as well as to expand the circle of the archival sources to be explored.

Key words: National Communism, history sources, memory policy, discourse.

Summary

After 1991, the subject matter of the National Communism has attracted great attention of researchers not only from Latvia, but also from abroad. All authors writing on this theme ground on certain primary sources. First of all, these are archival materials, out of which the most often used are the following: decisions of the Bureau of the Central Committee of the Latvian Communistic Party and transcripts of the Bureau meetings; the report of the Moscow brigade, on which Jānis Kalnbērziņš based his report in the extraordinary plenum of 7–8 July 1959; transcript of this plenum; transcript from the Presidium of the SUCP Central Committee, which is published, and a few more materials. Secondly, these are memories of participants of the events – Eduards Berklavs, Vilis Krūmiņš, Voldemārs Kalpiņš, Pāvils Pizāns, Indriķis Pinksis, and others, that are published in the form of both memoirs and interviews. Undoubtedly, there is a large amount of other sources used to some extent by historians. However, the above mentioned ones form the kernel of the used materials.

Revising the whole block of materials, where some kind of indictments were set forward, it was quite clear that they have formed a certain discourse, the purpose of which was to show that several leading functionaries of the republic realised “nationalistic deflections” in their activities. In addition, already from the very beginning it was a dominating discourse, which was constructed from the power positions, basing on the fact that the creators of that discourse were officials of the SUCP CC apparatus and local functionaries, who enjoyed the support of representatives from Moscow. This discourse reflected both – things that were considered by Moscow ideologists as unacceptable in policies of national republics and dissatisfaction with tendencies expressed not only in Latvia, but also in other republics. Competences and boundaries of liberalism were outlined to administrating bodies not only of Latvia, but also of other republics. Nevertheless, the question “How did accusations reflect the reality?” is legitimate. Unfortunately, these accusations quite often were perceived as an adequate reflection of reality. It cannot be denied that to a certain extent they were based on

real facts. However, the question about adequacy of accusations with regard to reality has not been raised yet.

The first publications of memories and interviews with event participants appeared in 1988, i.e. almost 30 years after those events. The authors of publications and interviews mostly were victims of 1959, and their main purpose was to refute accusations and show their unfoundedness. Willy-nilly their reference point was the “nationalism” discourse created by A. Pelše and his followers and the desire to prove that accusations against them were unfounded from the viewpoint of the SUCP policy of that time.

The “nationalism” discourse created by A. Pelše and those who shared his views define the point of view regarding this problem of both event participants and historians. The research task is to deconstruct this discourse. It is necessary to analyse the real activities of the National Communists and their true beliefs and goals. Previous studies, with a few exceptions, were grounded on a relatively narrow range of documents, the authors of which were mostly the ones, who had successfully imposed the discourse of “nationalism”. The abundance of archival materials is by no means exhausted and there are wide possibilities to study much deeper and more critically the processes that were taking place in the political, economic, and cultural life of the republic in the second half of the 1950s and the beginning of the 1960s.